

պարունակէ կամ ունի իւր մէջը մէյմէկ գիր, այսպէս, D. I. Z. A. որ ինչպէս ըսինք, տպարանատիրոջ անուան առաջին գրերն են:

Վերջիշեալ կրկնախաչ Z. T. նշանագրոջ մով ուրիշ քանի մը գիրք տպուած է ի վննտիկ Յովհաննէս Չեգտէրոյ կամ ըստ այլոց Գափուինոս Գրիտինացիէն (Taquinus de Tridino), որուն անուամբ տպուած մատենայք միայն 1492 մինչեւ 1535 թուականը կը կրեն: Կրնայինք մեր հայ տպագրութիւնն ալ ասոր ընծայել, այնչափ աւելի, որչափ այս ալ նոյն միջոցին, այսինքն 1512 ին կ'իյնայ, բայց ինչպէս ըսինք, ասոր նշանը մեր նշանագրոջմին ամենեւին չի համապատասխաներ:

Ահաւասիկ մեր համոզումն ու կարծիքն՝ առաջիկայ մատենին վրայ:

Մինչեւ հիմայ ըսածնիս ամփոփելով, կ'ըսենք՝ թէ ամէն նշաններն կը համոզեն, որ այս մատենան գրոջմուած է Հայոց 961 թուականին այսինքն՝ 1512 փրկչական թուականին, որով եւ այս գիրքը՝ մինչեւ հիմայ մեզի ծանօթ հայ հնագոյն տպագրութեանց ամենահինն է եւ մեր տպագրութեան սկիզբն գրելթէ կէս դար մը կը մտնեցընէ տպագրութեան հօր՝ Կուլթեմապերկին:

Հ. Գ. ԳՈՎՐԻԿԵԱՆ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՀԵՏԱԶՅՈՒԹԻՒՆԻՔ ԵՆԼՆԵԱՅ ԸՆՍԿՈՐԷՆԻՆ ՎՐԱՅ

ՈՒՄԿՈՐԷՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

16.

Ե. ՄՄԱՅ ՍՊԱՐԱՊԵՏ

Տարեգիրք եւ Օրինաց մատենան:

(Շարունակութիւն):

Բ. ՕՐԻՆԱՅ ՄԵՏԵՆԱ

Մերտայ այս նշանաւոր գրութեան միայն երկու ձեռագրաց վրայ տեղեկութիւն ունինք: Առաջինը՝ որ է գրչագիր բարձրակարգ լինելի (ըստ անոնց՝ մարտագրութի) վրայ գրուած, մնացորդ եւ միջինակարգ գրով, Ասորոց (Հաւելի) կողմերը զանաւորով՝ ստացուածք էր ի Կոստանդնուպոլիս ազնուագարս՝ Մանուկ Իֆենտիի Ազանեան, իսկ այժմ կը գտնուի ի մատենագարսին Մեխիթարեանց ի Ս. Ղազար: Ըստ հին կրօնի համարումի այս օրինակն որովհետեւ զարգացած է յա. մի 22 = 1331, այն է՝ Հեղինակին մահուան († 1276) վրայ հայեւ 55 տարի անցնելէ ետեւ, ինչպէս կը տեսնուի ձեռագրին Եփեսոսագարսին՝ որ է այս. «Փառք... Գրեցու Եփեսոս Եփեսոսացի եւ Ղազարոս... եւ կանոնք ընդհանրական եկեղեցականաց եւ ախարհայեաց եւ Փոսան... կայն եւ անմայն ազգայ ի մի տեղ հասարակ ժամ իրուանց եւ... զատաստանաց, ի թուարեութեանս Հայոց 22. ձեռամբ Կարգոսի... նուառ եւ անարժան քանձանայն եւ սակոյն: Որ եւ հրամայեաց ամենարարի թագաւորն Հայոց Լեւան, որք ի Քրիստոս հանդուցեաց... թագաւորն Հայոց Լեւան, ժամն զորոց զատաստանաց՝ որ զընցու ի... յիշատակ Յուդայ յախեանս:»

Մեզի ծանօթ երկրորդ ձեռագրին է Էմփոսնի մատենագրարնին օրինակն, որչ ինչ հետեւեալ տեղեկութիւնը կու տայ ըստ ատենանց Արսէն Դ. Վարդապետ. «Մայր Եթովիոս Մատենագրարնութիւնն կու գտայ 1869 թուին մի ձեռագիր Գատաստանագիրք «No. 491 ախարհորս լեզուով, որը ընդօրինակած է, ինչպէս երեւ... ում է յիշատակարանից, 1618 թուին Կարմիր ժամբում՝ Վարդան... արեղայի ձեռքով: Ընտագրի առաջին երեսի վրայ կայ այսպիսի վեր... նագիր. Օրէն՝ յաղիւ իսկուարաց շարունակելի: Կատարելութեանը»:

«Թիւրքոսէ իսկուարաց Հասանց: Եկայ սխալմ է յառաջարկուած... թիւնը օրէնքի եւ պատմի վերայ, երկու թիւքի չափ, եւ այդ զա... լին է մի նոր յառաջարկութիւն կամ լաւ տակ յիշատակարան հե... տեւեալ խոսքով: Գատաստանագիրք: Օրէն՝ եւ խնամ ընդհանու... լին էլ ինչպիսեանց էւ յիշատականց, Ֆրանկաց էւ Ռուսաց ուղիւց, «Է Գրի Կոստանուպոլիս:» (Ի Յոսէֆի Գատաստանագրաց Մեխիթարոյ Գրքի: Տպագր. Վաղարշապատ, 1880, էջ 53):

Մեր ի ձեռին ունեցած եւ զօրծածած ենք առաջին հին գրչագրին զարգացած եւ սկզբնագրին հետ զգոյնութեամբ բարձրակարգ օրինակն: Իսկ երկրորդ ձեռագրին քանի մը Հոմոց օրինակն ստացած ենք: — Յընթացս առ ի՞նչ կ'ունենանք երկու ձեռագրաց տարբերութեան վրայ խօսելու:

Հինգհարիւր տարի մտադրութեան անդրնդին մէջ թագեալ եւ գոյութիւնն անգամ անծանօթ մնալէն ետեւ, յանկարծ յերեւան ելաւ Մատենաց, որ կրնայ առանց չափազանցութեան նկատուի իբրեւ մի ի պատուական զոհարաց ոչ միայն սամկորէն՝ այլ նաեւ բովանդակ հայ գրականութեան: Սոյն գրուածն առաջին անգամ ծանօթացաւ ուսումնական աշխարհի՝ Արմաշու վանաց Յոյսամադրոյն միջոցաւ (1870, Թ. 52) Տէր Յովհաննէս Մկրեան Հօր տուած ընդարձակ տեղեկութեանէն, զոր այլ եւս լրագիրք հրատարակեցին. եւ անմիջապէս ամենուն մտադրութիւնը գրաւեց:

Երկու բաժին ունի այս գրութիւն: Ի սկզբան գրուած է Անիոյն Անիփոսայ, որ ձեռագրին երեք մասանց մին կը ընու, եւ յետոյ Միխիթարոյ Գոյնի Գաղատարանագիրքը՝ սամկորէն թարգմանութեամբ, կամ ճշգրտւոյն խօսելով՝ նոր խմբագրութեամբ ի սամկորէն լեզու, որ ձեռագրին մնացեալ երկու մասունքն կը բռնէ: — Գրոցս այս երկու բաժինըն հնար է իրարմէ անկախ երկու զատ գրութիւնը համարիլ, որոց մէջ այլ կապակցութիւն չկայ, եթէ ոչ՝ նիւթոյն նոյնութիւնն կամ մանաւանդ նմանութիւնը, միեւնոյն անձի (Մերտայ) գրչին արդիւնքն ըլլան եւ ի միակ ձեռագրի բովանդակեալ զանուիրն: Այնպէս ալ կ'երեւայ թէ ինքնին Հեղինակն եւս նկատած է իբրեւ երկու զատ գրութիւն, որովհետեւ իւրաքանչիւրին առանձին Յառաջարան եւ առանձին վերնագիր գրած է:

Զիւրից եւ իցէ, թէպէտ ըստ բովանդակութեան կամ ըստ նիւթոյն միակ գրութիւն համարինք երկու բաժինքն, թէպէտ իրարմէ զանազանեալ, մեր բանասիրական հետազոտութիւնը կը պահանջեն որ առանձին առանձին առնուք ի քննութիւն. որովհետեւ ըստ բաւականին տարբերութիւն կայ երկուքին մէջ ըստ լեզուին: Վասն զի թէթեւ իսկ ուշագրութեամբ կը տեսնուի թէ բովանդակ մատենան թէեւ յերկուս եւս բաժինս լինով սամկական՝ ժամանակին սովորական լեզուին հետ նոյն չէ կատարելապէս, միշտ եւ յամենայնի համաձայն չըլլալով մինչեւ ջայժմ յառաջ բերեալ այլեայլ գրոց լեզուին. եւ այս տարբերութիւն աւելի մեծ է Անիոյն քան Գատաստանագրոց մէջ, որ առաւել կը մերձենայ ժողովրդական լեզուին՝ քան զառաջին բաժինն:

Չուզելով փոխել երկու ձեռագրաց եւս պահած կարգն, կը խօսինք նախ Անիոյն Անիփոսայ եւ ապա Գատաստանագրոց վրայ: Մանաւանդ զի ամէն պարագայը կը ջուրջեն թէ Սպարապետն յառաջ քան զխմբագրութիւն Գատաստանագրոց՝ զոր ինք որոշակի 1265ին կատարած կը ծանուցանէ, ձեռնարկած է ի թարգմանութիւն Անիփոսայ: